

FERUZA USMONOVA,

O'zR FA Davlat adabiyot muzeyi stajyor-tadqiqotchisi

“O‘TKAN KUNLAR” ROMANI ILK NASHRLARINING MANTIY-QIYOSI

(1923-1924-yillardagi “Inqilob” jurnali va 1926-yil nashri)

Annotatsiya. Mazkur maqolada “O‘tkan kunlar” romanining 1923-1924-yillar “Inqilob” jurnalidagi va 1926-yil adib muharrirligi ostida nashrga tayyorlangan matnlar xususida mulohaza yuritilgan. Asarning ikki variantidagi ba’zi qarama-qarshiliklar, farqlar va bularning sabablari manbalarga tayangan holda tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: Qodiriy asarlari, arab imlosi, asar matni, tabdil, variantlar, yangi matn, jurnal, matniy xususiyatlar, kitob variant.

Annotation. This article discusses the texts of the novel “Bygden Kunlar”, published in the journal “Inqilob” in 1923-1924 and prepared for publication in 1926 under the editorship of the writer. Some contradictions, differences and the reasons for these in the two versions of the work are studied based on sources.

Keywords: Qadiri’s works, Arabic orthography, text of the work, translation, variants, new text, journal, textual features, book variant.

Abdulla Qodiriy asarlarining turli xil xususiyatlari bo‘yicha ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borildi. Bu olimlar orasida, xususan, adabiyotshunos olim, filologiya fanlari doktori Dilmurod Quronovning fikrlarini o‘rgandik. Olim “O‘tkan kunlar” romani yozuvchi hayotlik vaqtida uch marta: avval “Inqilob” jurnalida, so‘ng 1925–1926-yillarda uchta kitobcha shaklida arab imlosida, nihoyat, 1933-yili lotin yozuvida chop etilganini ta’kidlaydi. Odatda, yozuvchi hayoti chog‘ida amalga oshirilgan oxirgi nashri e’tiborli sanaladi. Lekin bu qat’iy qoida bo‘lolmaydi” [1; 22] – deb fikriga izoh bergan. Olim asar nashrlari matni bo‘yicha kuzatishlar olib borgan va aynan Lazokat Jalalova o‘zining filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasida “D.Quronovning asos matn, deb ko‘rsatgan 1933-yil nashriga tayanib ish ko‘rdik” [2;13], – deb yozadi. Biz esa romanning ilk nashrlarini asosiy matn deb qarab, “Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani ilk nashrlari (1923-1926-yillar)” mavzusida ilmiy tadqiqot olib borishni oldimizga maqsad qilib qo‘ydik.

1923–1924-yil “Inqilob” jurnalidagi va 1926-yil adib muharrirligi ostida nashrga tayyorlangan matnlar xususida mulohaza yuritamiz. Asar matnida ba’zi jumlar “Inqilob” jurnalida to‘laroq yoritilgan. Masalan, “Ichub bo‘shatg‘on piyolasini chertib o‘ynar ekan Rahmat dedi: – Uylanishdagi ixtiyor ota onalarimizda (ushbu juft so‘z chiziqchasiz yozilgan) bo‘lg‘onliqdan olaturg‘on kelinlari emas, balki uning ota onasi ularga yoqsa bas [3; 25]”, deb tasviriylik bilan berilgan. Aynan shu jumla esa kitob variantida “– Uylanishdagi ixtiyorimiz – dedi Rahmat, – ota, onalarimizda bo‘lg‘onliqdan oladig‘on kelinlari o‘g‘illarig‘a yoqsa emas, balki uning ota, onalari o‘zlariga yoqsa bas!” [4; 10], deb berilgan xolos.

Ikki asar matnini qiyosiy tadqiq etar ekanmiz bevosita 1980-yil Sarvar Azimov tahriri ostida qayta nashr etilgan tabdil variantiga ham murojaat etdik. Bu kuzatishlarimizdan shu ma'lum bo'ldiki, "Inqilob" jurnali hamda 1926-yillardagi variantlaridagi ba'zi jumlar tashlab ketilgan. Misol uchun:

"Inqilob" jurnali (1923-yilgi 9-10-qo'shma son)	1926-yildagi nashr	1980-yildagi tabdil varianti
(Xat boshidan) Qutidor dedi: (Xat boshidan) Amir Amirxon kabi adl podshoh bo'lsa biz ham o'rusdan oshub ketar edik.. [2; 32]	(Xat boshidan) Amiru Umar xondek adl possha bo'lsa – dedi qutidor, – biz ham o'rus- dan oshib ketar edik! [4; 16]	***

Yana bir misol:

"Inqilob" jurnali (1924-yil 11-12-sonlar)	1926-yildagi nashri	1980-yildagi tabdil varianti
Qish kechalari uzoq; shuning uchun choyxonalar obod, xalq lazzatlanib bachchaning tabarruklangan choyini ichadir, husniga tomosha qilib Xudoning qudratig'a hayron qoladir...	Qish kechalari juda uzun, shuning uchun choyxonalar obod: xalq lazzatlanib bachchaning tabarruklangan choyini ichadir, xusniga tomosha qilib Xudoning qudratiga hayron qoladir...	Qish kechalari uzoq; shuning uchun choyxonalar obod, ...

Ba'zi katta matn esa 1924-yil "Inqilob" jurnalining 11-12-qo'shma sonlarida berilmagan. Masalan, asar matni bilan tanish bo'lmagan o'quvchi Otabekdagi dardmandlik, Hasanali ota ta'biri bilan aytganda, "... yigirma besh kunlik bir muddatning ichida, ul butunlay odamgarchilikdan chiqqa yozgani"ning sababi mavhum, izohlab, ochib beruvchi jummalarni uchratmaydi. 1926-yilgi nashrning 11-bobi – "Kutilmagan baxt", "Inqilob" jurnalida bu bob "Kutilmagan ish", deb nomlangan qismining oxirida yuqoridagi matndan alohida bir matn ekanligini ajratish uchun to'liqlik bilan ajratilgan to'la-to'kis bir sahifadan iborat matnda Otabekning nima sababdan "dardmand"ligi-yu Kumushbibining ko'zlarining jiq yoshga to'lib yig'lashlari bayoni berilgan. Bu matn 1980-yilgi tabdil ham kiritilgan. Ilmiy izlanishlarimiz shuni ko'rsatyaptiki, shoir G'ayraty romanning nashr etilish jarayonini shunday bayon qiladi: "romanning 1 bo'limi bosmaga hozirlanib, hatto bir muncha nusxa ham chop ham qilingan edi. Bo'lim boshlig'imiz Ahmedov, bir kun, to'sindan romanni bosish to'xtatilsin, deb qoldi. Biz hayron bo'ldik. Abdulla akam shu choqlarda Farg'onadami, Moskvadami ekanlar, kitobdan signal nusxa olib o'qib, darhol bosmaxona mudiri Bekqulovga telegramma yuboribdilar. "Romanning I bo'limini bosish men borguncha to'xtatib turilsin. Muhim xatolikka yo'l qo'yilgan". Uch-to'rt kundan so'ng Abdulla akam ham keldilar. Ma'lum bo'lishicha, romanning "Kutilmagan baxt" bobi oxiridagi Otabek, Kumushlarning qanday bir-birlari bilan ko'rishib qolganlari haqida izoh-tafsilot qismi kimningdir aybi bilan kitobdan tushirib qoldirilgan (qo'lyozmaning o'sh yerlari yo'qotilgan) ekan. Abdulla akam yo'qolgan yerni tiklab berganlaridan so'ng, ishimiz yurishib ketdi" [6; 121-122]. Bizningcha, yozuvchi bu ko'rishib qolish sahnasini qo'shgan bo'lishi yoki ilk nashrda ham shunday xatolik ro'y bergan bo'lish ehtimoli yo'q emas.

Asarning ikki variantida ba'zi qarama-qarshiliklar ham yo'q emas. Masalan, "Inqilob" jurnalining 1924-yil 13-14-qo'shma sonlarida asarning 13-bobi – "Qamoq" sarlavhasi ostidagi

bir jumlanı tahlil qilib ko‘rmiz. O‘rdaning zali tasviri quyidagicha ifodalangan: “*Uning ustig‘a to‘shalg‘an qizil lola gulli gilam, kishini go‘yo bir sahroda sezdirar edi*” [5; 48]. 1926-yildagi variantda esa ushbu jumla quyidagicha o‘zgartirilgan. “*Uning ostig‘a to‘shalgan qizil lola gullik gilam kishini go‘yo bir chamanda his etdirar edi*” [4; 69]. Fikr qilib ko‘rsak qaysi biri to‘g‘ri-roq? “*U (zal)ning ustig‘a*”mi va “*u(zal)ning ostig‘a*”mi? Bizning fikrimizcha, “*Uning ustig‘a*” deyilganda, yerning usti nazarda tutilgan. “*Uning ostig‘a*”da esa oyoq osti nazarda tutilib, “*usti*” “*osti*”ga o‘zgartirilgan. Birinchi gapda “*qizil lola gulli gilam*” va sahro bir-biriga o‘xshatilyapti. Bepoyon sahrodagi qizillik nuqtayi nazaridan qaralgan bo‘lsa, ikkinchi gapda “*qizil lola gullik gilam kishini go‘yo bir chamanda his etdirar edi*”. Qizil lola orqali gulzor, chamanzor ko‘zda tutilgan. Har ikki o‘xshatish-qiyoslashning zahirida haqiqati bor.

Aynan shu bobda qushbegi qo‘rboshining unga taqdim etgan “buzuqilar”ning ismi yozilgan qog‘ozni o‘qib biroz mulohazaga tolgan paytida qo‘rboshi “gunohkorlarni” uning huzuriga keltiradi. Mana shu matn kitobda bir muncha vaqt o‘tganligini va yangi matn boshlanganligini bildirish maqsadida matnlar orasiga uzun to‘lqinli chiziqli bilan ajratib ko‘rsatiladi. Ammo asarning 13-14-sonlarda berilgan matnida boshqa matnlar kabi odatiy xat boshidan davom etib ketilgan. Qushbegining Otabekdan Hasanali haqidagi so‘roqlari jurnaldan ixchamroq joy olgan.

“Inqilob” jurnali (1924-yil 13-14-sonlar)	1926-yil nashri
(Xat boshidan) – Hasanali hozirda Marg‘ilon-dami?	(Xat boshidan) – Hasanali bu kunda qayerda?
(Xat boshidan) – Marg‘ilonda taqsir! [5; 51]	(Xat boshidan) – Marg‘ilonda.
***	(Xat boshidan) – Siz bilan birga turadimi?
***	(Xat boshidan) – Yo‘q. Saroyda bir muncha mollarimiz bo‘lar edi, saroyda mollarg‘a qarab turadir [4; 72].

Ushbu savol-javobdan keyin gap Mirzakarim xususida boradi.

Bundan tashqari, asar matnini sinchiklab o‘qib chiqqanimizda har ikki variantlarda ham ba’zi kamchiliklarni kuzatdik. Bizga ma’lumki, eski o‘zbek yozuvi arab alifbosiga asoslangan. Agar harflardagi nuqtalar tushib qolsa, bitta kam yoki ko‘p qo‘yilsa biz istagan harfni emas, balki boshqa harfga aylanib ketadi. Bu esa so‘zimizning qusurli yozilishiga sabab bo‘ladi. Bunga bir nechta misollarni keltirib o‘tamiz. “*Ko‘rimsiz – chirk bosub qorayg‘an, juda ko‘b xidmat (خدمت) qilub qartayg‘an, ...*”, “*Xidmat (خدمت) yengillangach To‘ybeka o‘zining sovib qolg‘an oshini yemakka Oftob oyimlar yonig‘a o‘lturdi*”, “*Qolg‘an xidmatlaringizning (“z” harfining o‘rniga “d” yozilgan) birisi endi manga er topmoq edi!..*”, “*Azizbek yana so‘zida davom etub: “Siz qora choponliqlarg‘a xolisona qilg‘an bu xidmatimga (tepadagi kabi) qarshi qipchoqlar qasding‘a tusharlar, ...*” Ushbu jumalarning barchasi kitob variantda “xizmat – خزمهت” shaklida to‘g‘ri yozilgan. Yana bunga misol sifatida “bag‘zi” so‘zida “ayn” emas, “g‘oyin” harfi yozilishi natijasida jurnalda 10 dan ziyod o‘rinlarda shu holat takroriga duch keldik. Chuqur til orqa undoshi “x” hamda bo‘g‘iz undoshi “h”ning ishlatish o‘rinlarida ham ikki xilliklar talaygina.

Tinish belgilari qo‘llanilishida ham farqli holatlarga bot-bot duch kelish mumkin. Qo‘shirnoqning o‘zi uch xil ko‘rinishda berilgan. Masalan, “-”, “-” hamda “()” ko‘rinishida, so‘roq belgisi esa ikki xil: jurnalda chapdan o‘ngga qaratilib – ?, kitobda o‘ngdan chapga matnga qaratilib – ؟, jurnalning 1924-yilgi 11-12-sonlarida qo‘llanilgan vergul esa kitob variantida nuqtali vergul va ikki nuqta bilan almashtirilgan. Baza esa aksincha. Masalan:

“Inqilob” jurnali (1924-yil 11-12-sonlar)	1926-yilgi nashr
(Xat boshidan) Garchi uning qarori bir nuqta ustida to‘xtag‘an bo‘lsada shu holda tinib turmadi; yuz turluk boshqacha yo‘sunlarni o‘yladi, ming turluk mulohazalarni boshidan kechirdi, ammo bittasinida Otabek og‘rig‘ig‘a em (مي), deb topmadi va nihoyat: – ko‘rayin qadamim muborakmi bo‘lur! – deb qo‘ydi.	(Xat boshidan) Garchi uning qarori bir nuqta ustida to‘xtag‘an bo‘lsa ham shu holda tinib turmadi, yana yuz turlik boshqacha yo‘sinlarni o‘yladi, ming turlik xayollarga borib qaytdi, ammo ularning bittasini ham Otabek og‘rig‘ig‘a em (مي), deb topmadi va nihoyat: (Xat boshidan) – Ko‘raychi, qadamim muborakmi bo‘l! – deb qo‘ydi.

Ba’zi gaplar jurnalda vergul bilan yakunlangan va xat boshidan bosh harflar bilan yangi gap boshlangan. Misol chun, “*Bu orada bir-iki qayta nos ham otub oldi*,”. Ushbu gap kitob variantida nuqta bilan yakunlanib davomidan yangi gap berilgan. Bu aynan ikki nuqtaning o‘riga kelgan deya olamiz, chunki davomiga qarasak: “(Xat boshidan) – *Qiziq gap... Agar biz Otabekni bu yerda uylantirib qo‘ysaq, otasi bizdan xafa bo‘lmasmikin?*”.

Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” asarining matniy xususiyatlarini tadqiq etish orqali hozirgi davr o‘zbek adabiy tili tarixiy taraqqiyotini belgilash va ilmiy tahlil qilishimiz mumkin.

Biz ushbu maqolamizda “O‘tkan kunlar” romanining matnshunoslik nuqtayi nazarida ba’zi nuqtalarini yoritishga harakat qildik. Bundan keyingi tadqiqotlarimizda batafsilroq to‘xtalishga harakat qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dilmurod Quronov. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent, 2018. – B.22.
2. Lazokat Jalalova. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanining lingvistik tadqiqi. – B.13.
3. عبدالله قادری. ”نوتکه ن کؤنله ر“. ”انقلاب“. – تاشکند، 3291. 01-9 سان، 52 بیت.
4. عه بدوللا قادیری. ”نوتکه ن کؤنله ر“. – سامارقند- تاشکند 6291، 01 بیت.
5. عبدالله قادری. ”نوتکه ن کؤنله ر“. ”انقلاب“. – تاشکند، 4291. 31-41 سان، 84 بیت.
6. Ҳабибулла Қодирий. Отам ҳақида.– Тошкент: Адабиёт ва санъат. 1974. – Б. 121-122.

